

Bódiss Tamás

Az új református énekeskönyv szerkezeti terve

„Változtasd meg a zenét a templomban, és megváltozik a tanítás is.”¹ A gyakran idézett, Cornelius Beckernek tulajdonított mondat az egyházi ének istentiszteletben betöltött meghatározó szerepét hangsúlyozza. Különösen igaz ez a megállapítás akkor, ha

Bódiss Tamás a Zeneakadémia Egyházzene Tan-
székének tanára, a Kálvin téri templom orgonista-
kántora. Jelen írása a Theológiai Doktorok Kollé-
giuma Himnológiai és Egyházzenei Szekciójának
2010. évi, pápai ülésén elhangzott előadás szer-
kesztett változata.

a dallam magát a szent szöveget hordozza. De nem csak a liturgikus ének; hanem annak verses formája is szorosan kötődhet a Szentíráshoz, valamint a liturgia egyes részeihez, amint azt a reformáció kora is tanúsítja. Az ekkor keletkezett énekszövegek jelentős része a bibliai zsoltárok verses parafrázisa,² míg mások a korábbi ordinárium-tételek kiváltására, liturgikus céllal íródtak.³ Még a reformáció korának személyesebb hangvételi könyörgései is közösségi hangon szólalnak meg a többes számú igealakok révén.⁴ A XVII. századtól kezdve egyre inkább a személyes elem kerül előtérbe, a mondanivaló is az egyéni buzgóságról szól.⁵ Az 1806-os Benedek-énekeskönyv új énekszövegei szintén a vallásos hívő érzéseit fejezik ki, illetve azok fölgerjesztését célozzák,⁶ a XX. századi missziói mozgalmak által felkarolt, nagy többségükben idegen eredetű énekek egyértelműen a személyes hitélményre és annak megvallására helyezik a hangsúlyt.⁷

Világosan látható, hogy az énekszerzők és a korizlés a korábbi tárgyilagos-közösségi hangvétellel szemben később a szubjektív-egyéni mondanivalót helyezik előtérbe. Ennek alapján a mai egyházi közvélemény szintén az egyéni hangú, új énekektől várja az éneklés és az énekeskönyv megújulását, olyanoktól, amelyeket szívesen énekelnek a gyülekezetek.

¹ Mutata musica in templis, mutatur etiam doctrinae genus.

² Két jellemző példa: Huszár Gál 1560-as énekeskönyvének 105 gyülekezeti énekéből 38 a zsoltárdicséret (38%), az Óreg Debreceni 362 dicséretéből 103 a „Zsoltárokból való isteni dicséret” (28%).

³ Luther számos éneke az istentisztelet állandó részeihez készült, gondoljunk az *Allein Gott ... Gloria*-énekre, vagy a hitvallási *Wir glauben*-re, de a genfi psalteriumnak is kötelező függelékei a liturgiában használt énekek: a Tízparancsolat-ének, az úrvacsorai hálaadó Nunc dimittis, később a Hitvallás és a Miatyánk parafrázisa is.

⁴ Példák rá a *Confessio generalis* („Mindenható Úr Isten, mi bűnös emberek ...” 213. dicséret) vagy a jeremiád panaszénekek (pl. „Emlékezzél, mi történék, Uram, mirajtunk ...” 386. dicséret)

⁵ Ráday Pál 1710-es kiadású „Lelki énekek” gyűjteménye nem istentiszteleti, hanem magánhasználatra készült, zsoltárdallamra énekelhető verses imakönyv.

⁶ „Buzdítsd fel Uram, lelkemet ...” — kezdődik a 333. dicséret.

⁷ „Jöjj, királyom, Jézusom! Szívem, íme, megnyitom ...” — szól a 464. dicséret első versszakában.

A régi vagy új kérdése nem mai téma. Csomasz Tóth Kálmánnak a múlt század negyvenes éveiben írt cikksorozata⁸ is tanúsítja, hogy közel hetven éve hasonló nagy vita folyt az akkor még jórészt ismeretlen, reformációs dicséreték és a „missziói lelkületű” újabb énekek szerepéről és használatáról. Miként manapság, a negyvenes években is elhangzottak hasonló mondatok: „*ha mindig ilyeneket [csak régi éneket] énekelünk, akkor senki sem jön többé templomba.*”⁹

A múlt század énekeskönyvi bizottsága egyértelművé tette, hogy a megújulást a hívő magyar múlt értékeinek újrafelfedezésében és az éneklés reformációjában látja. „*A magyar lélek az őt fenyegető megízeltlenedés és elernyedés előtt csak úgy menekülhet, ha visszahajol a régi idők tisztább, egyszerűbb és magyarabb világához ...*”¹⁰ — fogalmazza Csomasz Tóth. Nem egyszerűen a régi örökség iránti tisztelet vagy kegyelet, hanem a megújulás és a „*lelki ébredés*” eszköze, „*ha helyreáll az élő kapcsolatunk azzal a magyar református kegyességgel, amelynél elevenebb és hatalmasabb ösztönző erőt ... nem nyerhetünk.*”¹¹

Az 1948-as énekeskönyvbe végül megfelelő arányban, meghatározó súllyal került vissza a reformáció énekanyagának egy jelentős része,¹² megismerésük és az istentiszteleti gyakorlatba való beágyazódásuk azonban csak kisebb részben történt meg. Több ok mellett ennek jelentős akadály a énekeskönyv addigiaktól eltérő felépítése, valamint a különböző gyülekezeti alkalmakra szánt, különböző stílusú énekek összevegyítése.

A gyülekezeti éneklés mai kérdéseinek tisztázásánál mindenekelőtt abból kell kiindulni, hogy az egyházi ének eredetileg és elsődlegesen a közösség templomi liturgiában való részvételének eszköze, és csak másodsorban az, ami ma különös hangsúlyt kap: az egyéni buzgóság kifejezője. Mindkettőnek megvan a maga szerepe és helye az egyház életében, ezt kell megtalálni és kijelölni.

Az utóbbi évszázadok fontosabb magyar református énekeskönyveinek szerkezetét összehasonlítva egyértelműen kitűnik a ma használatos énektár egyedi felépítése. A reformáció első két évszázadában az ünnepi dicséreték és a zoltárparafrázisek alkottak önálló csoportokat, a többi ének nagy része pedig az istentisztelet egyes állandó elemeihez kapcsolódott. Huszár Gál 1560-as gyűjteményének kancionális része például 38 zoltárparafrázist, valamint 22 ünnephez kötődő dicséretet tartalmaz. A többi ének a bűnvalláshoz, hitvalláshoz, az úrvacsorához és a temetéshez kapcsolódik, ezeken felül alig több mint 10 % az egyéb, szabad témájú könyörgés. Huszár gyűjteményének énekanyaga és

⁸ Egybefoglalva megjelent újabban *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán írásai születésének 100. évfordulójára.* [Szerk. BÓDISS Tamás] ReZeM–Cantio Bt., Budapest (alább: Bp.) 2003. 45–88.

⁹ Uo. 74.

¹⁰ Uo. 63.

¹¹ Uo. 47.

¹² Az 1806-os Benedek-énekeskönyv a korábbi dicséreték 6/7-ed részét elhagyva mindössze 51 éneket (14%) tartott meg. A mai énekeskönyvben a régi (XVI–XVII. századi) énekek száma 185, amely a teljes (genfi zoltárok nélküli) dicséretanyag 51%-a.

felépítése tovább hagyományozódott, amint ezt többen kimutatták.¹³ A korszakot lezáró Öreg Debreceni Énekeskönyv már 362 dicséretet tartalmaz. Legnagyobb fejezetei a vegyes témájú „Külömb-külömb féle dicséretek” (94) mellett szintén „A zoltárokból való isteni dicséretek” (103), az „Ünnepi énekek” (76), valamint a graduálokból átvett, az egyházi év szerinti beosztásba rendezett „Ékes ritmusú himnuszok” (64).

A XIX. század énekeskönyveit szintén a funkcionális, liturgiához kötött felépítés jellemzi. Az 1806-os, Benedek Mihály szerkesztette, több mint egy évszázadon keresztül használt gyűjtemény vasárnapi és hétközi kezdő éneket, ünnepi és egyéb közvasárnapi dicséreteket, majd bűnbánati, úrvacsorai, valamint a délutáni istentiszteleteken használt katekizmusi énekeket, végül egyéb alkalmi énekeket gyűjtött egy-egy fejezetbe.

Az úgynevezett „Alkalmi énekek” csoportját a szakrális témákkal szemben inkább a paraszti, polgári élethez kötődő, valamint a politikai és társadalmi jellegű énekek határozták meg.¹⁴ Érthető, hogy a XX. század két reforménekeskönyve —az alkalmi énekek visszaszorítása érdekében— a hitvallási alapú rendező elvet pártfogolta, de ezzel együtt az addigi funkcionális beosztást is háttérbe szorította. Árokháty Béla az 1939-es Jugoszláviai énekeskönyvben még csak az alkalmi énekek túlsúlyát próbálta ellensúlyozni,¹⁵ néhány évvel később Csomasz Tóth Kálmán a hitvallási szempontot már a teljes dicséretanyag rendező elveként említi: „A dicséretek a Heidelbergi Káté szerint csoportosítandók. Így az anyagban csak olyan éneknek lesz helye, amelyik az Ige alapján rendszerbe foglalt hitvalláshoz szervesen kapcsolódik.”¹⁶ Ugyanő 1946-ban többször ír ugyan arról,¹⁷ hogy szükséges lenne meghatározni az énekanyag jobb kihasználása végett a zoltárok istentiszteleti alkalmazásának ajánlott rendjét, ugyancsak fontosnak érzi a különböző istentiszteleti rendek —köztük a temetés— énekkönyv rögzítését (tehát bizonyos funkcionális elvek érvényesítését), az énekeskönyv azonban végleges formájában a dicséretet csaknem 80%-át a Heidelbergi Káté témáihoz igazítja, de szinte semmi útmutatást nem ad a liturgiai-istentiszteleti

¹³ BOTTA István: *Huszár Gál élete, művei és kora (1512?–1575)*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1991. 385–395., H. HUBERT Gabriella: *A régi magyar gyülekezeti ének*. Historia Litteraria 17. Universitas Kiadó, Bp. 2004. 110–113., valamint PAPP Anette: „A XVI–XVII. századi nyomtatott református gyülekezeti énekeskönyvek szerkezete, éneksorrendje”, in „A keresztyényi gyülekezetben való isteni dicséret” — népénektáraink tegnap és ma. LFZE Egyházzenei Kutatócsoport, Bp. 2011. 284.

¹⁴ A Benedek-énekeskönyvben 23 alkalomra 60 éneket, míg a Baltazár-énekeskönyvben 35 alkalomra 62 dicséretet találunk, köztük ilyen megjelöléseket: tartós eső és árvíz idején, tűzcsapáskor, égi tűz miatt lett romlás után, bírótételkor vagy tisztviselők megújításakor, hadakozás idején, hazafias ünnepen stb.

¹⁵ A 171 énekből álló „Hitvalló énekek” című, kátétémák szerint rendezett csoportot 32 alkalmi ének követi.

¹⁶ „Az énekanyag megrostálásának szempontjai”, in RÉVÉSZ Imre (szerk.): *Az új énekeskönyv felé*. Debrecen 1943. 18–21. Újabb közlése: *Hagyomány és haladás*. 27–31. Az idézet: 30.

¹⁷ BÓDISS Tamás: „Csomasz Tóth Kálmán himnológiai öröksége. Az 1948-as magyar református énekeskönyv szerkesztési munkáinak megindulása, elvi alapvetése”, *Magyar Egyházzene* VIII (2000/2001) 229–235. és *Református Egyház* LIV (2002) 34–36.

használatra vonatkozóan. Magyarázható ez az idő rövidségével, az akkor még nem véglegesült (de soha meg sem valósult) liturgia-megújítási munkákkal, vagy az énekeskönyv ideiglenes jellegével.¹⁸

A hitvallási elv teológiai-lelkipásztori oldalról is támogatást kapott.¹⁹ Ekko-riban vált fő szemponttá a református egyházban az igehirdetés-központú énekválasztási elv, melynek következtében az énekek kijelölése is az igehirdető feladatává vált. Az 1948-as énekeskönyv első kiadásai betűrendes tárgymutatóval segítették a megfelelő témájú ének megtalálását. A mutató később önálló füzetként jelent meg, de nem tudta megfelelően segíteni a változatos és főképpen a régi énekekre hangsúlyt helyező énekválasztást. Az általános istentiszteleti rend szerint szükséges 4 vagy 5 ének helyett az igehirdetők gyakran csak 2–3, szélsőséges esetben egyetlen éneket jelölnek ki, melyek megfelelő módon szétosztott verseit éneklie a gyülekezet. Ez a gyakorlat nemcsak zeneileg, de szövegileg is megszegényítette az istentiszteletet. Megállapíthatjuk, hogy a jelenlegi énekeskönyv egyébként is egyedi, kátétémák szerinti beosztása tehát sem az igehirdetés, sem a liturgia szempontjából nem vált be.

Az 1948-ban visszakerült történeti énekek meggyökerezését nehezítette és akadályozta, hogy egy népszerűvé vált, újabb stílusú énekanyaggal együtt kerültek vissza az énekeskönyvbe.

Idegen eredetű dallamok és szövegek a szokásaikat sokszor merev következetességgel őrző és az újat nehezen befogadó református gyülekezetekbe csak a XX. század elején kerültek be. Korábban — a XIX. század folyamán — az istentiszteleteken csak a genfi zsoltárok és néhány régi dicséret dallamát használták. Az 1921-es Baltazár-énekeskönyv konventi döntés alapján, szinte az utolsó pillanatban bővült a „HOZSÁNNA ÉNEKEK vasárnapi iskolák, vallásos összejövetelek és a család használatára” című, 13 tételt tartalmazó fejezettel.²⁰ Ekkor került be az „új stílus” az énekeskönyvbe, de — címfelirata szerint is — egyértelműen a templomi istentisztelettől elkülönített szerepre szánva. Árokháty Béla 1939-es jugoszláviai énekeskönyvében szintén külön részben közöl 53 hasonló stílusú dicséretet „LELKI ÉNEKEK templomon kívüli vallásos összejövetelek,

¹⁸ Az első megjelenések „Próbakiadás” alcímmel láttak napvilágot, majd a hatvanas évek elején átvizsgálás és revízió nélküli zsinati határozat véglegesítette az énekeskönyvet. Lásd erről Csomasz Tóth Kálmán 1964-es feljegyzését, melyet FEKETE Csaba közöl: *Zsoltár X* (2003) 67., <http://silver.drk.hu/zsoltar>.

¹⁹ A Sebestyén Jenő teológiai tanár elnökségével működő Kálvin János Társaság 1941 januárjában rendezett konferenciáján teológiai szempontból vizsgálta az új énekeskönyv és az éneklés kérdését. A konferenciát és annak zárónyilatkozatát doktori dolgozatom 44. oldalán ismertetem. (BÓDISS Tamás: *Az 1948-as énekeskönyv a református egyházi éneklés történetében*. Egyházzene-doktori disszertációk V. LFZE Egyházzenei Kutatócsoport, Bp. 2008.) A konferenciáról részletesen: *Zsoltároskönyvünk az ige mérlegén*. A Kálvin János Társaság kiadványai 10. Bp. 1941.

²⁰ A cím Victor János 1901-ben megjelent, széles körben elterjedt gyűjteményére utal. Lásd: *Hozsanna! Énekeskönyv vasárnapi iskolák, vallásos összejövetelek és a család használatára*. Összeállította VICTOR János. Bp. 1901.

konferenciák, bibliaórák, házi áhítatok, ifjúsági- és gyermekistentiszteletek használatára” felirattal. Csomasz Tóth 1946-os énekeskönyv-tervezete az „Alkalmi énekek” mellett még ugyanígy külön csoportban jelölt meg egy 150-es keretű „Ébredési és lelki énekek”, valamint egy 40–50-es keretű „Gyermekistentiszteleti énekek” fejezetet.²¹ A hitvallási elv teljes érvényesítése tehát csak a szerkesztés utolsó szakaszában valósult meg, midőn az énektár végére került napszaki énekektől eltekintve az alkalmi énekcsoport, valamint az „új stílusú” dicséretes különállása is megszűnt és a kátétémák szerinti beosztásban egymás mellé került a reformációi örökség, a XIX. század racionalista ének és a „Hozsánna”-típusú bibliaórai ének. Kétségtelen, hogy az egybeolvasztással egy masszív, egységesnek tűnő énekeskönyv született meg, mely ugyanakkor magában hordta az egyoldalú, az ismertség és kedveltség alapján álló használat veszélyeit.

A mai református énekeskönyv dicséreteinek legnagyobb egységes stílus-tömbje a reformáció korának énekei (185 ének, 36%). Az újabb kori, idegen eredetű énekek (47) a szintén ekkor bekerült XVI–XVIII. századi német korálokkal (50) együtt sem érik el a 20%-os arányt, a gyülekezetek mégis ezt a 20%-ot ismerik, szeretik és sokkal többet éneklük, mint a XVI. századi reformáció dallamait.

A fentiek alapján az új református énekeskönyvben:

— Egyrészt vissza kell állítani a funkcionális-liturgikus használatot segítő beosztást. A funkcionalitás segíti a sokszínűbb énekválasztást és megfelelő körülményekkel ez az egyetlen lehetőség a reformáció énekkincsének használatára és megőrzésére. Az állandó liturgikus hely segíti a legértékesebb dallamok megmaradását.

— Másrészt el kell választani az elsődlegesen istentisztelethez kötődő történeti énekanyagot és a többségükben egyéni hangú bibliaórai, tematikus beosztású énekeket. A szétválasztás nem jelent merev elhatárolást. Egyazon gyűjteményben maradnak, ami az átjárhatóságot mindkét irányban lehetővé teszi, az elkülönítés mégis arra ösztönöz, hogy a gyülekezeti alkalmak énekválasztása tudatosabb, változatosabb és karakteresebb legyen.

Ezt támasztják alá az európai testvéregyházak énekeskönyvei is. Ezúttal két gyűjteményt és azok szerkezeti felépítését említem meg. Teológiai, himnológiai és liturgiai szempontból mindkettő példászerű összefogással és szakmai háttérrel megalkotott, figyelemre méltó gyűjtemény a hozzánk nyelviileg is legközelebb álló német területről.

A 90-es évek elején létrejött, megújított német Evangelisches Gesangbuch (EG) gyülekezeti énekeket tartalmazó fő része négy nagy fejezetre oszlik: 1. Egyházi év, 2. Istentisztelet, 3. Bibliai énekek, 4. Hit-remény-szeretet.

²¹ A szerkezeti vázlatot lásd doktori dolgozatom 81. oldalán.

Az első három részben az istentisztelethez kapcsolódó ünnepközi és állandó énekek, a negyedikben tematikus felosztásban a többi, templomon kívül is használható énekek találhatók.

Az 1998-as, svájci német nyelvű református énekeskönyv²² énekanyagában alapvetően az EG-re támaszkodva, ugyancsak az éneklés istentiszteleti funkcióját előtérbe helyezve, attól független fejezetbeosztást alkalmaz. Az énekeskönyv az egyes fejezetcímeket a „Gottesdienst” (Istentisztelet) szóra fűzi fel: Istentisztelet (Gottesdienst) 1. ... a Bibliában (in der Bibel), 2. ... a gyülekezetben (in der Gemeinde), 3. ... az egyházi évben (im Jahreskreis), 4. ... a mindennapokban (im Tageskreis), 5. ... az életben (im Lebenskreis), 6. ... a világban (in der Welt). Az első részben a zsoltárok és kantikumok, a másodikban a liturgiai rendek és az oda kapcsolódó énekek kapnak helyet. A harmadikba kerültek az ünnepi énekek, míg a negyedikben a napszaki áhítat liturgiája és énekei találhatók. Az utolsó két fejezet az egyéni élethelyzetek, illetve a világkeresztyénség-misszió-Isten országa témakörben gyűjti egybe az énekeket.

Mindkét énektár azt erősíti meg, hogy az istentisztelethez szorosabban tartozó énekeket előre kell venni és az ajánlott-lehetséges használat sorrendjében kell azokat elrendezni.

A fent tárgyalt megfigyelések és tanulságok alapján az új református énekeskönyv énekeinek beosztását az alábbiak szerint javaslom:

GENFI ZSOLTÁROK — 150 ének;

ÜNNEPI DICSÉRETEK (advent, karácsony, óév-újév, böjt, virágvasárnap, nagyhét, húsvét, Mennybemenetel, pünkösöd, Szentháromság, újkenyér, újbor, reformáció-egyház, végső idők-örök élet) — kb. 200 ének;

ÁLTALÁNOS VASÁRNAPI DICSÉRETEK (az ünnepi időközön kívüli vasárnapi istentiszteletek főénekei) — kb. 25 ének;

NAPSZAKI ÉNEKEK — kb. 40 ének;

ZSOLTÁRÉNEKEK — 40–50 ének;

AZ ISTENTISZTELET ÉNEKEI (invokáció, bűnvallás, Kyrie, Gloria, Credo, keresztlő, confirmáció, úrvacsora, áldás, egyéb alkalmak) — 80–90 ének;

BIBLIAÓRAI ÉS MÁS EGYÉNI ÉNEKEK TEMATIKUS BEOSZTÁSBAN (dicséret-hálaadás, bűnbánat, megtérés, hitvallás–bizodalom, keresztyén élet, küldetés) — 120–150 ének;

FÜGGELÉK (helyi jellegű, elsősorban az erdélyi gyülekezeti gyakorlatban ismert és használt énekek) — 20–30 ének;

²² *Gesangbuch der Evangelisch-reformierten Kirchen der deutschsprachigen Schweiz.*